Г.С.СКОВОРОДА – ПРИЯТЕЛЬ МУДРОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ТЕРЕНУ.

На пошану 280-ї річниці з дня народження

Тарас КОПОНЕНКО, канд.філос.наук, завідувач відділу філософських та психологічних проблем НДІУ МОН України

3 грудня 2002 р. український світ відзначив поважну дату – 280 років з дня народження Г.С.Сковороди – постаті, чия людська істотність відлунює у розмислах інтелектуальних наступників практично всіх історичних епох. Відзначив символічно, згідно з камерним звучанням його заповіту – «Мір ловіл меня, но не поймал» (Григорій Сковорода. Твори у 2-х т. – К., 1961. – Т.2. – С.531). Офіційна світськість не спромоглася вловити історичну екзистенцію пам'яті про нього у тенета необхідних «заходів», бенкетів на «вшанування», засідань на «відзначення». І прикро, однак і сродно духу мислителя. Якого Г.Сковороду ми хочемо узнавати та знати? Яку натуру його воліємо вшановувати? Пепельну? – «Все бо есть пепел, кроме вечності» (Григорій Сковорода. Твори у 2-х т. – К., 1961. – Т.1. – С.84). Чи нам ще треба віднайти ті форми, якими цей світ може вшановувати відроджену мислителем у самому собі справжню людину: «Сердце наше, узнавшее себе, есть вить голуб....Куда летит? Во вечності» (Григорій Сковорода. Твори у 2-х т. – К., 1961. – Т.1. – С.83-84).

У дослідженнях з історії античної літератури видатний знавець мов та давньої філософії Михайло Соневицький (Соневицький М. Історія грецької літератури. – Рим., 1970, Т.1., Рання доба, 663 с.) у власному перекладі українською поняття «філософ» прекрасно відтінив настанови певного роду життєвих спрямувань людини – бути філософом. Відтінив так, як це міг би зробити нащадок лише певної людності, української, оскільки саме таке сприйняття філософії ми генетично будемо зустрічати у царині історії українського терену: від перших розмислів діячів Київської Русі до інтелектуальних знахідок, розсіяних у сучасному світі українців. М.Соневицький зазначає, що за визначенням Пітагора чи пітагорійців, які перші означили це поняття, філософія – це «любов до мудрості», «любомудріє»; філософ – «приятель мудрості» (не «мудрець», бо мудрість має тільки божество) (М.С., С.549). Завданням філософії є приятелювання з мудрістю, а завдання філософа – зосередженими силами власної тлінної тілесності шукати у буттєвих мандрах цієї мудрості. Саме тому питання про філософійність Г.Сковороди не постає проблемою. Безперечно інше: саме Г.Сковорода стає одним з виразників нетлінного духу приятеля мудрості, шукача вічності і людини істинної натури. Над мудрістю неможливо владарювати, з нею можливо приятелювати, любити, зріднюватись. А це вже істотне завдання людини – у трудах повсякденності бути гідним свободи та вольності, не спокуситися оманами світськості, оманами тлінної зверхності.

Український світ вшановує народження Філософа, людини українського терену. І вже цим Г.Сковорода залишається українцем. Він зроджений з праху землі, якій Бог надав саме такої долі, а не іншої. Його думки та помисли зображуються у формах, притаманних людям лише певного світовідчуття та мислення. Через це осердя філософ торує шлях до приятелювання з мудрістю одвічною, витоками буття. Цим осердям стає серце людини. Зрощене в прабатьківському терені, це серце стає провідником до суті буття: «А тое, что любезное \\ и потребное, есть едино везде и всегда. Но сіе едино все горстию своею и прах плоти твоея содержит» (Григорій Сковорода. Твори у 2-х томах. – К., 1961. – Т.1. – С.15).

Нам немає зараз потреби розгортати аналіз творчості Г.Сковороди. Типологізувати критику історичну та ідеологію сучасну. Хоча невпинне бажання близьких російських сусідів приватизувати шляхом банкрутства спадщину і пам'ять Філософа, розпочате ще з середини 19 ст. у російській філософії, спалахнуло з новою силою зараз. Залишимо ці суперечки про шляхи приватизації у дурному колі їх творців: «Природность Сковороди ... сделала его *родоначальником русской философской мысли,* духовним зачинателем и основоположником всех крупных последующих умственных течений в русском обществе» (В.Эрн. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – М.,1912); та інший зразок шани: «У нас сложился взгляд на Сковороду как на первого самобытного и оригинального русского философа. Мне трудно оспаривать это утверждение, так как собственно самой философии в сочинениях Сковороды я нахожу количество предельно минимальное. А те немногие напоминающие о философии мысли Сковороды, вокруг которых бродят его фантазия и поученья, не возвышаются над уровнем общих мест и ходячих представлений о философии» (Г.Г.Шпет.Очерк развития русской философии // Русская философия. Очерки истории. А.И.Введенский, А.Ф.Лосев, Э.Л.Радлов, Г.Г.Шпет. – Урал. ун-т., 1991, С.292). А спирається російський філософ початку 20 ст. Г.Г.Шпет на твердження Іларіона Чистовича, надане в «Истории С.-Петербургской Духовной Академии» видання 1857 р., яке сміливо можна вважати ключовим для усвідомлення дійсного ставлення російських інтелектуалістів до культурних надбань України: «Задача и пределы этой науки истории философии точно определены и

трудно уже, не подвергаясь опасности показаться несвоевременным, ввести в нее философов вроде Сковороды» (Г.Г.Шпет. Очерк развития русской философии // Русская философия. Очерки истории. А.И.Введенский, А.Ф.Лосев, Э.Л.Радлов, Г.Г.Шпет. – Урал. Ун-т., 1991, С.293). І поготів!

Не знайдемо ми в цих історіях більшості з філософів українського терену. Нефілософічно укладаються у «точно визначені межі науки історії філософії», окрім Г.Сковороди, І.Котляревський, М.Гоголь, Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко та ін. А можливо, це і є промовистим свідченням існування культурної суверенності українського психоетнічного терену. Між цими діячами духовної справи існують такі містерійні взаємовпливи, які раз у раз світовидно постають у хронологічно віддалених зразках творчості. Філософія, найперше, не постає як відособлена від людини субстанція, котра визначає наперед усі власні властивості та вимоги. Приятелювання з мудрістю є настільки унікальним зразком, наскільки унікальною є людина. Тому і шляхи пошуку мудрості завжди постають як унікальне біографічне втілення. Саме Г.Сковорода виявив цей безумовний провідник до мудрості – у мандрах по терену ми шукаємо осередки прояву премудрості вічної. Лише у власному терені, з праху якого зростає людина та її серце, вона спроможна сродно відгукнутися на поклик мудрості. Вслухайтеся у себе, бачте себе, пізнавайте себе – через людину заговорить істина творця.

Питання формування історичності філософії українського терену не є пересічним. Відповідь на це питання дає нам впевненість у життєвій стійкості етносу, його спорідненості у всіх історичних видозмінах. Теоретична парадигма українського терену, запропонована відомим вченим Валерієм Сніжко, співробітником НДІУ (Валерій Сніжко. Нариси з психоетнічної екології України. – К.2001), інтегрована у сув'язь з теоретичними набутками П.Кононенка, В.Барана, В.Горського, С.Наливайка, іншими вченими у галузі українознавства, – стає винятково евристичною щодо досліджень у середовищі екзистенції терену – філософії.

Коли ми запитуємо про субстанцію поставання життя та мудрості, то споріднена нам відповідь може бути одна – український терен, який постає життєдайним прахом пам'яті всієї людності цього терену. Прах не є філософічне ніщо, не є умоглядна потенційність, не є суто фізичною природою чи мисленням, не є містичним надсущим. Перелік парадигм розповсюджених європейських вчень можна продовжити. Відповідно, мудрість постає не лише думкою чи книгами-текстами. Історія філософії не в послідовності думок чи переказів, не в історії текстів. Це лише складники дійсної основи поставання життя – терену народу. Індивідуалізація життя терену як життя людини зосереджує в ній передумови до сходження до дійсного начала всіх теренів, істини як мудрості, вічності як Творця. Осередки мудрості, божі прояви розпорошені по життєдайному праху терену. Тому людина прямує у своєму житті від осередку до осередку, від дому мудрості до дому мудрості, відшукуючи сродні власній долі обителі затишку та приятелювання з мудрістю.

Мандрованість Г.Сковороди найменш є проявом світської чи сектантської оригінальності (Г.Г.Шпет.Очерк развития русской философии // Русская философия. Очерки истории. А.И.Введенский, А.Ф.Лосев, Э.Л.Радлов, Г.Г.Шпет. – Урал. ун-т., 1991, С.292) . Ліпше – це органічний стан слідування шляхом істини. Це шлях до розкриття в собі дійсної людини: «Множественность вносит различие, а сие предполагает неравенство и несовершенство; свободная воля предполагает выбор; // сей же нравственную способность, могущую познать добро, истину, совершенство, любить оное и искать предпочтительно. Отсюда происходит подвиг искания, и подвижник истины называется мудрый, а дело его – добродетель» (Григорій Сковорода. Твори у 2-х томах. – К., 1961. – Т.2. – С.488); «...философія, или любомудріе, устремляет весь круг дел своих на тот конец, чтоб дать жизнь духу нашему, благородство сердцу, свьетлость мыслям, яко главь всего. Когда дух в человькь весел, мысли спокойны, сердце мирно, то все свьтло, щастливо, блаженно. Сіе есть философія» (Григорій Сковорода. Твори у 2-х томах. – К., 1961. – Т.2. – С.521). Яким є та буде цей шлях любомудрія засвідчить лише вичерпання долі.

Терен народу – це інтегративна сполука. Сродність справи людини може стосуватися будь-якого прояву цієї сполуки. А ті ж, хто сродно потрапляє до тих самих вічних осередків мудрості, виявляє здобутки приятелювання подібні до тих, які були виявлені неймовірно далекими попередниками. Проте належати всі мають до однієї людності. Тоді ж питання спорідненості та історичності терену не перейдуть до площини ідейних чи літературних впливів, знання чи незнання певних джерел, визначення провідного чи похідного значення філософем як умоглядного змісту. Не всі зроджені в одному терені люди можуть особисто знати один одного чи бути знайомими з творчою спадщиною попередників. Проте певні суголосні мотиви будуть завжди супроводжувати осягнення істини.

Наголосимо лише на одному такому співпаданні, яке практично не відзначене дослідниками творчості Г.Сковороди. Це не дивно, оскільки творчість діячів думки, мотиви яких стануть предметом розмислу, ніколи не розглядалась на єдиній спорідненій основі – основі українського терену.

Пошуки дійсної, істинної людини Г.Сковорода лише розпочинає з поставання людини з праху, пепелу, землі, тліну мінливого і марного. Постає людина, яка має тіло, серце, дух, однак це лише «болван» істинної людини, передумова – це видима натура. Саме тому сходження до дійсної людини розпочинається зі звернення «Узнай себе»: «Нынь мой Наркісс преобразится во истое, не пустое сонце» (Наркісс // Григорій Сковорода. Твори у 2-х т. – К., 1961. – Т.1. – С.27-29). І аж третім щаблем постає заклик – «Знай себе»: Итак, познать себе самого, // и сыскать себе самого, и найти человека – все сіе одно значит»(-Наркісс // Григорій Сковорода. Твори у 2-х томах. – К., 1961. – Т.1, – С.31-32). Навіть мовно Г.Сковорода відтінює існуючу послідовність. Якщо відповідно перекласти це висловлювання, воно набуде виразу: «пізнати собі самого, відшукати собі самого, знайти людину». Це принципово відмінне від за звичкою застосовуваного висловлювання – «пізнати самого себе». Адже у словах Г.Сковороди вже наявна видима, позірна людина, яка мусить спочатку себе «узнати», а вже потім – «відшукати собі самого». Це справа філософії. І саме на неї покладене завдання, як вже зазначалося, «дать жизнь духу нашему». Тобто видима людина, людина світу – це людина *з ще не живою душею*, її все єство ще сповнене тліну, попелу та землі, а отже, тварних жадань, темних потягів та зла.

М.Гоголь, народження якого небесними силами Миколаївської церкви в Диканці, близького до сковородинського терену, сповнене символізму не менш потужного ніж життя Г.Сковороди, розгорнув цілу філософію, аналітику *недолюдей*, починаючи від позірності героїв Диканських вечорів, і, закінчуючи соціологією, суспільствознавством мертвих душ. Все суспільство їхнє. Це не метафізично існуючі душі, це реальні, світські люди з мертвими душами, які, щонайменше, не «взнали», не «впізнали» себе. І асоціацією – цей неймовірно жахливий сюжет бачення Віем людини. Добра воля та зла воля за Г.Сковородою. Не пізнав собі самого, не побачив в собі людину, рівну Творцеві, пізнає тебе інша сила, сила Вія.

Уже давно викликає проблематичність слова, яке застосував наступний філософ українського, і практично однорідного згаданим, терену Т.Шевченко – «ненарожденні» земляки мої. Часом у виданнях, у вже згаданій звичній інерції, це слово, зміною лише порядку букв та незначною втратою, передається як «ненароджені». Навряд чи мудрий Кобзар звертався б зі своїм посланням до ще невинних у гріху ненароджених земляків. Та й як можна назвати земляками тих, хто ще не народився.

А присутня в посланії невирішувана, але така сród-

на Україні проблема мінливого, нетривкого людського терену та устремління до вічної, пробудженої, рівної Богові людської натури. «Ненарожденні» – живі з мертвою душею, ті, які втратили власну землю, прах, і через нього, через серце шлях до вічності та мудрості. Що у Т.Шевченка? «Тілько я, мов окаянний І день і ніч плачу На розпуттях велелюдних, І ніхто не бачить, *І не бачить, і не знає* – Оглухли, не чують; Кайданами міняються, Правдою торгують. *І Господа зневажають, – Людей запрягають* В тяжкі ярма. Орють лихо, Лихом засівають, А що вродить? побачите, Які будуть жнива! *Схаменіться, недолюди,* Діти юродиві! Подивіться на рай тихий, На свою країну...»; «Схаменіться! *будьте люди, Бо лихо вам буде*....Умийтеся! Образ Божий Багном не скверніте ... *Бо невчене око Загляне їм в саму душу Глибоко! глибоко!*» (Т.Шевченко. І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє. // Тарас Шевченко. Кобзар. – К., 1993, С.246-249).

Чи є випадковими ці споріднення? Найліпше ці взаємини означені у прекрасній книзі харківського дослідника Леоніда Ушкалова «Українське барокове мислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду» (2001, С.208): «...чільне місце барокової традиції в новітній українській культурі, либонь, найліпше може засвідчити творчість Тараса Шевченка, якого називають іноді «духовним учнем Сковороди»(Русов Ю.)». Чи вичерпується цими постатями духовне нуртування українського терену? Ще один приклад.

То чи є терен виключно суголоссям тлінності і багном світ-ським? Як і людина, він має натуру вічну та видиму. Проте Г.Сковорода не писав про український терен. Чи може поеза терену щось передала? У неперевершеному за силою виразу творі «Да лобжет мя от лобзаній уст своих!» Г.Сковорода подає обопільний шлях шукання Христа та людини як Бога. У головах постає перепона «здь», «здесь», «тут», «в цьому місці»: «О беззаконное «здь»! Чего ты надьлало? Отвело ты нас от живого человька», «Зачем вы тут ищете человька? *Ньсть здь! Воста!*» «Скажи ж, умилосердись, где он?» «Ньт его в царстве сих мертвец: он всегда жив; там его ищите. И нынь что *здь* есте?» *Пасха!*» ; «Развь думаеш, что твоя толко земля одна, а друга в ней быть не может? Так оставайся ж здесь при твоей, кушай ея, если мниш, что у господа ньт своей ни земли, ни плоти, ни крови, ни костей, ничего...Не услышиш блаженньйшаго гласа: «Се ныне кость от костей моих...»; «Слушай ухом другым о другой плоти. Слышиш ли: «И прцвьете плоть моя»? Слышиш ли о других костях: «Возрадуются кости смиренныя»?... Слушай Исаіи: «И кости твоя прозябнут, яко трава, и разботьют, и наследят роды родов»; «Видиш, не ть се кости, что розсыпаются при адь: они пред лицем божіим суть, и се-то есть *тамо!...*» (Григорій Сковорода. Твори у 2-х т. – К., 1961. – Т.1. – С.10-12).

І вже не суголоссям, а голосінням Скорбної Матері, симфоніст істоти Г.Сковороди П.Тичина у 20 ст. відтворив провину українського видимого терену перед втраченим боголюдським єством, провину панування «здь» над «тамо», мертвих душ над душами пробудженими: «Проходила по полю. В могилах поле мріє – Назустріч вітер віє – Христос Воскрес, Маріє! Христос воскрес? – не чула. Не відаю, не знаю. Не буть ніколи раю У цім кривавім краю. Христос воскрес, Маріє! Ми – квіти звіробою, Із крові тут юрбою Зросли на полі бою.....Проходила по полю...– І цій країні вмерти? – Де Він родився вдруге, – Яку любив до смерти?» (П.Тичина. Скорбна мати. Пам'яті моєї матері).

Що ж був для Г.Сковороди український терен? Учень і близький товариш Філософа М.Ковалінський так передає ставлення до України: «Он обыкновенно // называл Малороссію матерью потому, что родился там, а Украину теткою по жительству его в оной и по любви к ней» (М.И.Ковальнскій. Жизнь Григорія Сковороды // Григорій Сковорода. Твори у 2-х т. – К., 1961. – Т.2. – С.511). До кого і як звертався Філософ, приятель мудрості українського терену? «Как он писал для своей стороны, то и употреблял иногда малороссійскія нарьчія и правописание, употребляемое в произношеніи малороссійском: он любил всегда природный язык свой и редко принуждал себя изьясняться на иностранном; еллинскій предпочитал всьм иностранным» (М.И.Ковальнскій. Жизнь Григорія Сковороды // Григорій Сковорода. Твори у 2-х т. – К., 1961. – Т.2. – С.535).

Як відійшов з життя у вічність духовний вчитель Т.Шевченка? «Перед кончиною завьщал предать его погребенію на возвышенном мьсте близ рощи и гумна и сльдующую здьланную им себе надпись написать: \\ *Мір ловил меня, но не поймал*» (М.И.Ковальнскій. Жизнь Григорія Сковороды. // Григорій Сковорода. Твори у 2-х т. – К., 1961. – Т.2. – С.531).

Вшануємо Людину живої душі, Філософа – Григорія Саввича Сковороду.

Володимир Підпалий
Сковородинські думи

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

Зачин

Відлічують віки народу пульс,
оголюють чорнозем його ниви,
де траси роду, наче траси куль,
в життєве море вписані припливом.

Сокири тешуть дерево й граніт
на домовини і на монументи,
єретики згорають на вогні,
запалюють людей рядком поети.

Влітає сонце з ночі просто в день –
одних зігріє, інших в порох зітре...
Усе минає, час людей не жде –
розіп'ятий на прапорі, на вітрі.

ДРАМАТИЧНИЙ ЕТЮД, В ЯКОМУ ДІЮТЬ СТЕП, НЕБО, ПТАХ ТА ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

Степ

Я вічний під зірками свого неба.
Народи забуватимуть історію,
онуки руйнуватимуть могили,
що виросли на пращурських кістках;
шалений танок тирси й суховію
на мент утихне. І тоді під Небо
з моїх долонь, широких, як долини,
Людина встане... Всюди таємничість
на неї чатуватиме... Вони
супроти вийдуть. Рівні серед рівних,
обоє гідні і життя, і смерті...

Григорій

Своєю суттю, змістом таємничість,
перш ніж людині захопити горло,
омиє її спрагою пізнання, –
у справі перша запорука – рух...

Небо

А по мені – це атрибут неволі:
лети, аби не впасти й не розбитись.

І тоді на плечі Неба з'являється Птах.

Птах

Мене прикували до неба крила,
мої горизонти позначили виссю,
щоб далеч манлива навік не застигла,
щоб спокій з неспокоєм вічно бився.
То я кепкував над хоробрим Дедалом,
зманивши від нього Ікара жартом.

(До Григорія)

Ви ж двері у небо своє відчиняли
гартовані кров'ю й любові гартом...

Григорій
Бо справжня воля – конча необхідність,
умова, форма, зміст і діадема.

Степ
Про це я чув уперше від Богдана,
коли його яса над світом сяла.
А як він потім каявсь до схід сонця,
коли його старшини й куроїди
велику славу патрали...

Григорій
Я знаю,
що все минає: горе і образи,
і навіть малодушність нерішуча,
минає, щоб потому перед нами
постати в протилежності... Чекаю
Людину й таємничість... Вже вони
на овиді далекому замріли,
щоб суперечці цій звести кінці,
і помирити нас, і побратати.